

УДК 159.922.76-053.5:159.91

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.15>

Ольга МЕЛЬНИКОВА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20304

ORCID: 0000-0002-6051-3372

Бібліографічний опис статті: Мельникова, О. (2022). Вплив криз психовікового розвитку на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 92–98, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.15>

ВПЛИВ КРИЗ ПСИХОВІКОВОГО РОЗВИТКУ НА ВИНИКНЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті порушується проблема, викликана потребою суспільства у формуванні сучасного молодого покоління. Мета статті полягає у висвітленні впливу криз психовікового розвитку на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку.

Виокремлено, проаналізовано погляди та узагальнено ідеї відомих дослідників щодо порушеної проблеми дослідження. У разі несприятливого перебігу кризи необхідно здійснювати психолого-педагогічний супровід дитини дошкільного віку, актуальність якого підвищуватиметься у зв'язку з акцентуванням на завданнях позитивної соціалізації, що простежується в освітніх програмах дітей дошкільного віку.

Найбільш поширеними негативними проявами, які спостерігаються у дошкільному віці, є: примхливість, впертість, агресія, афективні спалахи, істерики, страхи, неслухняність, нечесність, жадібність, замкнутість, сором'язливість, кожен з яких має певні особливості прояву. Суттєвими є й інші симптоми криз у дітей, такі як негативізм, впертість, емоційне збудження, норовливість, свавілля та інші негативістські симптоми.

Визначено психолого-педагогічні умови, дотримання яких уможливить попередження виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку у період перебігу криз психовікового розвитку. Закцентовано увагу на тому, що, аби допомогти дитині дошкільного віку успішно пережити психовікові кризи, необхідно побудувати навчально-ігрову діяльність на основі корекційно-розвивальних ігор.

У період кризи можуть сформуватися як позитивні, так і негативні новоутворення. Таким чином, вплив криз психовікового розвитку на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку є актуальною проблемою сьогодення, оскільки вони можуть сприяти формуванню негативних проявів поведінки у дошкільників.

Ключові слова: кризи психовікового розвитку, негативна поведінка, діти дошкільного віку.

Olha MELNYKOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Assistant Professor at the Department of Psychology and Pedagogics of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova str., 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20304

ORCID: 0000-0002-6051-3372

To cite this article: Melnykova, O. (2022). Vplyv kryz psyhovikovooho rozvytku na vynyknennya nehatyvnoyi povedinky u ditey doshkil'noho viku [The influence of mental-development crises on the occurrence of negative children's behavior in preschool age]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 92–98, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.15>

THE INFLUENCE OF MENTAL-DEVELOPMENT CRISES ON THE OCCURRENCE OF NEGATIVE CHILDREN'S BEHAVIOR IN PRESCHOOL AGE

The article raises the issue of society's necessity to form a modern young generation. The purpose of the article is to highlight the impact of mental-development crises on the emergence of negative children's behavior in preschool age.

The views of well-known researchers on the raised problem of research are singled out, analyzed and generalized. In case of unfavorable course of the crisis, it is necessary to provide psychological and pedagogical support to preschool children, the relevance of which will increase in connection with the emphasis on the tasks of positive socialization, which can be traced in educational programs of preschool children. The most common negative manifestations observed in

preschool: naughtiness, stubbornness, aggression, emotional outbursts, tantrums, fears, disobedience, dishonesty, greed, isolation, shyness and each of which has certain characteristics. Other symptoms of children's crisis are negativism, emotional arousal, arbitrariness, and other negative symptoms.

It has been determined psychological and pedagogical conditions, the observance of which will make it possible to prevent the occurrence of negative behavior in preschool age during crises of mental development. The attention is accented on helping a preschool child successfully survive psychic crises. To do it, it's necessary to build educational and play activities based on correctional and developmental games. During the crisis, both positive and negative tumors can be formed. Thus, the impact of crises of mental development on the emergence of negative behavior in preschool age is an urgent problem today, as they can contribute to the formation of negative behaviors in preschoolers.

Key words: *crises of mental development, negative behavior, preschool children.*

Актуальність проблеми. Стрімкий розвиток сучасного суспільства вносить значні зміни у соціальну ситуацію розвитку дітей дошкільного віку. Такі зміни ведуть до того, що психічний і особистісний розвиток дітей на початку XXI століття змінюється не лише кількісно, а й якісно.

Дошкільний вік є періодом «первісного фактичного складання» особистості (Leontev, 2001). Саме в цьому віці відбувається становлення базових особистісних утворень, формування основ характеру, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоєння моральних норм поведінки тощо.

Цей віковий період характеризується чутливістю для виникнення соціально позитивних способів поведінки особистості. На думку Л. Виготського, в цьому віці виникають «внутрішні етичні інстанції», завдяки яким відбувається освоєння соціальних норм поведінки (Выготский, 2000). Цю думку поділяють і зарубіжні дослідники, які вважають, що саме цей вік є найбільш сприятливим для морального розвитку особистості дитини (Crain, 2014; Tomlinson, 2016). Отже, однією з перших моральних потреб є потреба у спілкуванні, під час якого дитина здобуває перший досвід моральної поведінки, де дорослий виступає у ролі наставника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значна частина наукових досліджень Л. Божович, А. Венгера, Л. Виготського, Т. Гуськової, Д. Ельконіна, М. Елагіної, Н. Менчинської, К. Поливанової, В. Поліщук зосереджена на проблемі криз психовікового розвитку дітей дошкільного віку та впливу ускладнень у їх перебігу на виникнення негативної поведінки у дітей. Вони розглядають кризу як необхідний етап розвитку, найважливіші новоутворення якого формуються в індивідуально-типологічній формі і значно впливають на пізнавальний та психічний розвиток дитини.

Аналіз робіт зарубіжних психологів показав, що критичні періоди як перехідні вивчені

недостатньо, більше описуються стадії розвитку, а не власне механізм їх зміни (Ж. Піаже, Л. Колберг, Д. Брунер, Д. Левінсон). У вікових періодизаціях термін «криза» та «сензитивний період» найчастіше використовуються як синоніми (З. Фрейд, Е. Еріксон, Г. Крайг). Термін «перехідний період» (стадія) не завжди пов'язується із хронологічним віком (А. Каспі, Н. Кантор, П. Хейманс).

Наукові розвідки Л. Артемової, Л. Божович, В. Котирло, М. Лісіної, Т. Поніманської та інших присвячено проблемі нормативності як основної характеристики поведінки дитини-дошкільника. Проблеми виховання дітей дошкільного віку досліджували О. Бовть, П. Блонський, Д. Ельконін, І. Козубовська, О. Кочетов, Т. Колесіна Є. Мурашова та багато інших.

На важливості виявлення причин, вивчення особливостей виникнення та профілактики негативних проявів поведінки у дітей наголошували П. Блонський, Л. Божович, А. Зак, М. Заостровцева, О. Єгоров, Д. Ельконін, С. Ігумнов, І. Козубовська, Л. Кондрашова, О. Кочетов, Н. Максимова, А. Матусик, О. Овчарова, Т. Ольховецька, В. Оржеховська, О. Пилипенко, Н. Пихтіна, Н. Платонова, О. Потапова, В. Приходько, Т. Федорченко, Р. Conrad, V. Battistich, M. Watson, J. Jenkins та інші.

Мета дослідження. Мета статті полягає у висвітленні впливу криз психовікового розвитку на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом багатьох років учені звертаються до проблеми особистості дитини і процесів її становлення в онтогенезі, проте залишаються прогалини у дослідженнях перебігу кризових етапів особистісного розвитку і власне їх впливу на виникнення негативної поведінки дитини дошкільного віку.

Кризами позначається конфліктний, важкий перебіг процесу перебудови особистісних

структур, а періоди дитинства, на які припадає ця перебудова, – перехідними, переломними.

В окремих працях критичний період виявляється втраченим, поглинутим стабільним (Моргун, Ткачева, 1981), а в інших криза переважно асоціюється з негативною симптоматикою у дитячій поведінці і фіксується ученими в нетиповому для неї віці, наприклад, у 5,5 року (Сапогова, 1986).

Причину цього вбачаємо у недостатніх теоретичних і емпіричних дослідженнях феномену кризи, що призводить до нечіткого поняття кризи та її впливу на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку.

Тому проблема нашого дослідження вимагає детального розгляду суті криз психічного розвитку, зокрема криз трьох і шести-семи років, та їх симптомів як чинників негативних проявів у поведінці дітей.

Поняття і зміст вікових криз найбільш активно розробляються у вітчизняній психологічній науці, насамперед у контексті культурно-історичної теорії Л. Виготського. Вікова криза розглядається як умовна назва перехідних етапів вікового розвитку, які поділяють стабільні (літичні) періоди. Результатом кризи є цілісна зміна особистості дитини. Таке розуміння кризи та її неминучість визнавалися П. Блонським, Л. Виготським, Л. Божович та іншими. Основним механізмом кризи, на думку Л. Виготського, є зміна соціальної ситуації розвитку, а новоутворення критичних періодів називав «летючими новоутвореннями», які мають тимчасовий характер (Vyhotskyi, 1984).

Дослідниця Т. Гуськова запропонувала виокремлювати «об'єктивну» кризу (поява якісного нового у психіці дитини) і «суб'єктивну кризу» (загальну картину симптомів, що супроводжують кризу) (Гуськова, 1988).

Нині найбільш повну концепцію вікових криз запропоновано К. Поливановою. Відповідно до цієї концепції криза є специфічним психологічним простором, в якому відбувається акт розвитку, адже суб'єкт набуває нового бачення ситуації. Її основним психологічним змістом є суб'єктивізація здібностей, які сформувалися в попередній стабільний період.

К. Поливанова визначає кризу як єдність деструктивних і конструктивних компонентів. Механізмом кризи виступає спроба, саме в цьому ключі є сенс розглядати нові форми

поведінки, які прийнято називати симптомами кризи (Поливанова, 2000).

На міжнародному рівні ученими G. Bronson, A. Clarke використовувалися терміни «critical periods» і «critical points», які і трактувалися як «сенситивний», «уразливий», «пластичний» (Bronson, 1962; Clarke, 1976). У цьому контексті деякі автори відзначають, що у певні періоди онтогенезу у дітей відбуваються прояви впертості, негативізму і непослуху, пояснюючи їх зовнішніми причинами. Також є твердження учених про те, що в онтогенезі можна виділити періоди, коли дитина найбільш чутлива до несприятливих зовнішніх впливів (Hersov, Berger, 1978). Проте ці періоди мають дещо інші вікові межі, аніж у вітчизняних періодизаціях. На переконання С. Вольф, вони припадають на вік двох та п'яти років (Wolff, 1973).

Так, у європейській і американській психології популярності набуває модель переходу з умовністю хронологічних меж, а використовуваний іноді термін «криза» за значенням близький до понять «конфлікт розвитку», «сенситивний період» або «криз» (Kraih, Bokum, 2012).

За визначенням Н. Зверевої, вікові кризи – це періоди у розвитку дитини, що характеризуються різкими якісними психологічними змінами, це перехідна фаза від одного вікового періоду до іншого. Криза поділяє стабільні вікові періоди, пов'язані зі зміною провідної діяльності, зародженням психологічних новоутворень, що є необхідним етапом розвитку людини (Зверева, 2013).

Традиційно у психології виділяють такі кризи дитинства (Л. Виготський, Д. Ельконін, Л. Обухова, Д. Фельдштейн, А. Реан, К. Поливанова та ін.): новонародженості, першого року життя, трьох років, семи років, пубертатний (підлітковий).

Отже, низка авторів розглядають вікові кризи як необхідні періоди у процесі формування особистості, відзначаючи їх тісний взаємозв'язок із важливими перетвореннями у психіці дитини (Л. Виготський, А. Запорожець та ін.), але при цьому можуть формуватися і негативні новоутворення (В. Мухіна, Е. Еріксон), на які впливають особливості поведінки, установки найближчого соціуму тощо. Перебіг кризи, у якому утворюються позитивні новоутворення, сприятливий, і навпаки, якщо виникають негативні новоутворення, це несприятливий перебіг кризи.

Під час перебігу кризи, а тим паче несприятливого, на наш погляд, необхідний психолого-педагогічний супровід дитини при несприятливому перебігу кризи дошкільного віку, актуальність якого підвищуватиметься у зв'язку з акцентуванням на завданнях позитивної соціалізації, що простежується в освітніх програмах дітей дошкільного віку.

Несприятливий перебіг кризи виникає за умови, якщо вона протікає у процесі відносин дитини з дорослими, що перешкоджає провідній діяльності (Власова, 2007).

Всі кризи протікають у дітей із широким спектром індивідуальних особливостей, зумовлених соціальною ситуацією розвитку, морфофункціональними параметрами та іншими індивідуальними особливостями дитини. Водночас психічний розвиток дитини може бути або «прискорений», або «загальмований» залежно від характеру взаємин дитини з дорослими. Типовими проявами криз дитинства є уразливість, примхливість, впертість, агресія, афективні спалахи тощо, що відображаються у тих чи інших видах провідної діяльності. Такий підхід спирається на уявлення Д. Ельконіна про зміст та спрямованість провідної діяльності у різні вікові епохи. Провідним видом діяльності немовляти виступає спілкування з дорослими, дітей раннього віку – предметна діяльність, дошкільників – ігрова та навчальна діяльність.

Для нашого дослідження важливо простежити вплив криз психовікового розвитку на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку. А отже, найбільш яскраво, на наше переконання, це можливо за умови аналізу особливостей криз трьох і шести-семи років.

Аналіз робіт психологів (Л. Божович, А. Венгер, Л. Виготський, Т. Гуськова, Д. Ельконін, І. Дубровіна, К. Поливанова), присвячених вивченню особливостей вікової кризи трьох років, дозволяє розглядати критичні періоди як необхідні моменти розвитку, у яких відбувається особлива психологічна робота, що складається з двох різноспрямованих, але єдиних у своїй основі перетворень: виникнення новоутворення та перетворення соціальної ситуації розвитку.

Вперше кризу трьох років досліджувала Е. Келлер, яка звернула увагу на суттєві зрушення в емоційно-вольовій сфері дитини на

цей період. За З. Фрейдом, у 1–3 роки інтенсивно розвивається «Я», з'являється почуття власності.

На думку Е. Еріксона, ключовою проблемою розвитку в ранньому віці (1,5–4 роки) є альтернатива автономії та невпевненості, вирішення якої неминуче позначається на всьому подальшому розвитку дитини (Еріксон, 2000).

Більшість зарубіжних дослідників (А. Маслоу, Е. Еріксон, А. Адлер, К. Юнг, Г. Олпорт, Х. Хартманн, В. Техке, Х. Когут, М. Малер) відзначають такі симптоми в ранньому дитинстві, як амбівалентність, негативізм, спалахи примхливості, які є зовнішніми проявами виникаючого конфлікту між бажанням індивідуалізації, незалежності та самоконтролю та бажанням, як і раніше, тішити матір аби зберегти її любов.

Відзначимо декілька формулювань внутрішнього змісту кризи трьох років: особиста дія, система «Я сам» (Д. Ельконін, О. Леонт'єв), системна освіта «Я» (Л. Божович), «гордість за досягнення» (Т. Гуськова), «суб'єктивація новоутворення, його перетворення на суб'єкту здатність індивіда» (К. Поливанова). Поява позиції «Я сам» за своїм психологічним змістом відображає і самостійність, і автономність дитини як потребу відокремитися від дорослих.

Д. Ельконін відносить кризу трьох років до «великих криз», криз емансипації. Спочатку в симптоматиці кризи 3 років було детально вивчено негативистські поведінкові реакції. Так, Е. Келлер, Ш. Бюллер та Л. Виготський описують «семизір'я» негативистських симптомів кризи: негативізм, впертість, норовливість, свавілля і норовливість, протест-бунт, знецінення, прагнення деспотизму чи ревності.

Згодом акцент змістився на пошук конструктивної складової частини кризи. У цьому ключі розглядалася нова системна освіта, пов'язана з виникненням слова «Я», як старт розвитку самосвідомості, особиста дія та свідомість «Я сам», «гордість за досягнення», «Я-діючий».

Найбільш комплексним новоутворенням із перерахованих вважається «гордість за досягнення», адже це новоутворення включає 3 лінії зміни відносин:

- до предметного світу (діти прагнуть до досягнення результату своєї діяльності, з'являється мотивація досягнення);
- до дорослого (для них важливо продемонструвати свої успіхи дорослому);

– до себе (у дітей з'являється почуття власної гідності, що проявляється у підвищеній уразливості та ранимості). Таким чином, новоутворення, які виникають під час переходу від раннього віку до дошкільного, передбачають кардинальну перебудову розвитку особистості дитини.

Звернемося до проблеми дослідження кризи шести-семи років, яка є найбільш вивченою у дитячій психології. Криза шести-семи років за часом збігається з різкою зовнішньою зміною соціальної ситуації розвитку дитини – її вступом до школи. З цієї причини аналіз особливостей особистісного розвитку в цьому віці все частіше підміняється вивченням готовності до школи, а особистість дитини аналізується через сформованість її «позиції школяра». Це, безумовно, звужує і збіднює картину психічних процесів, що розвиваються і формуються у цьому віці. Серед новоутворень цієї кризи дослідники визначають «внутрішню позицію школяра», «прагнення знати і вміти по-справжньому», «соціальне Я».

Водночас є гіпотеза про існування особливої провідної діяльності на межі дошкільного і молодшого шкільного віку, що поєднує в собі елементи гри та навчання, однак конкретні дані про її специфіку відсутні (Ельконин, Вегнер, 1988).

Здійснивши аналіз психолого-педагогічної літератури, ми встановили, що найбільш поширеними негативними проявами, які спостерігаються у дошкільному віці, є: істерики, страхи, неслухняність, нечесність, жадібність, замкнутість, сором'язливість, кожен з яких має певні особливості прояву. Водночас, на нашу думку, суттєвими є й інші симптоми криз трьох і шести-семи років у дітей, таких як негативізм, впертість, емоційне збудження, норувливість, свавілля та інші негативістські симптоми.

Розуміння природи та знання чинників цих негативних проявів є важливим аспектом у їх попередженні (Оржековська, Федорченко, 2008; Пихтіна, 2013; Федорченко, 2003). Тому вивчення особливостей криз трьох та шести-семи років у виникненні негативних проявів у поведінці дітей об'єктивно сприяє педагогічно доцільній позиції дорослих у відповідь на таку поведінку. Це дає змогу ефективно розв'язувати завдання превентивної педагогічної роботи щодо відхилень у поведінці дітей дошкільного віку.

Дослідниця Н. Пихтіна у своєму дослідженні виокремлює узагальнені характеристики найбільш поширених негативних проявів у поведінці старших дошкільників та чинників, що їх зумовлюють (Пихтіна, 2013, р. 355).

Так, чинниками *істерик* є: кризи психовікового розвитку дитини, її нервова перевтома, неправильна позиція дорослих у вихованні, патологія розвитку психіки дитини, захворювання центральної нервової системи. Чинники, що породжують *страхи*: наслідування дорослих; психічна травма чи пережите емоційне потрясіння; ускладнена адаптація до закладу освіти, нового колективу; ірраціоналізація дитячого мислення; почуття самотності; необхідність взаємодії з новим і незнайомим. Серед чинників, що можуть зумовлювати *дитячі крадіжки*, науковці виокремлюють такі, як: надмірна вимогливість з боку дорослих; ігнорування дорослим дитячих потреб; прагнення дитини привернути до себе увагу дорослих. *Нечесність* у дитини виникає під впливом таких чинників, як: уникнення покарання (страх, приниження; нечесність заради спасіння); нечесність та хвастливість. Чинники *жадібності*: особливості вікового самоусвідомлення дитини, недосконалість форм відстоювання дитиною власних інтересів, неправильна позиція дорослих щодо дитячих речей та іграшок. *Замкнутість та сором'язливість* можуть виникати з різних причин: емоційної депривації внаслідок тривалого перебування в лікарні без батьків та інших близьких людей, переживання дитиною почуття власної небажаності, холодного чи байдужого ставлення до неї з боку батьків; індивідуальні патологічні особливості емоційної сфери; замкнутість як вияв важкого психічного розладу – аутизму; несформованість психічних механізмів соціальної перцепції – ідентифікації, емпатії, рефлексії; несформованість комунікативних умінь, соціальна некомпетентність – невміння поводитися в колективі.

Водночас психологи вказують на взаємозв'язок поведінки зі станом психічного й фізичного розвитку. Дослідники виділяють найбільш типові причини негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку: пустотливість, примхливість, кривляння, ябедництво, манірність, впертість, негативізм, дратівливість, хвалькуватість, хитрощі, лінощі, недбалість.

На наше переконання, аби попередити виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку у період перебігу криз психовікового розвитку, необхідно дотримуватися таких психолого-педагогічних умов, як:

1) розуміння суті та особливостей криз у виникненні негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку;

2) високий моральний потенціал соціального мікросередовища (родина та освітнє середовище), етична компетентність дорослих суб'єктів виховного процесу (батьки, педагоги);

3) створення психологічно комфортного та безпечного середовища життєдіяльності дитини, адже сприятлива психологічна атмосфера є контекстом, що сприяє засвоєнню моральних паттернів поведінки та взаємовідносин через транслявання моделей конструктивної, безпечної поведінки, емоційно-позитивне ставлення дитини до вимог дорослих;

4) організація психологічного супроводу розвитку здатності до встановлення конструктивних міжособистісних взаємин із дорослими та однолітками, навичок саморегуляції;

5) надання психологічної допомоги педагогам та батькам у розвитку емпатійних навичок спілкування з дітьми, зокрема реалізація стратегії корекційно-виховної роботи з дітьми, що мають негативні прояви, зумовленими кризами психовікового розвитку.

6) спільна узгоджена робота вихователя та психолога ЗДО.

Отже, для того, щоб допомогти дитині дошкільного віку успішно пережити психовікові кризи, необхідно побудувати навчально-ігрову діяльність на основі корекційно-розвивальних ігор, що базуються на таких принципах, як: *принцип провідної діяльності*, яка на кож-

ному етапі вікового розвитку виступає основним механізмом формування психологічних новоутворень (Д. Ельконін, В. Давидов та ін.); *принцип управління психічним розвитком*, що пов'язаний з двома теоретичними позиціями: уявлення про провідну роль навчання в психічному формуванні дитини, де розвиток забезпечує активну участь у організації життєдіяльності; управління розвитком спирається на теорію планомірного формування діяльності, де, згідно з теорією П. Гальперіна, перехід зовнішньої практичної дії на внутрішню, розумову дію є багатоетапним процесом; *принцип зміни психологічної позиції* пов'язаний зі зміною ставлення дитини до себе, з розвитком у неї позиції як суб'єкта діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши джерела, що стосуються криз дошкільного віку, можемо зробити висновки: вікові кризи неминучі; кожна криза – переломний момент життєдіяльності особистості, яка опановує нові навички, засвоює нові відносини; у період кризи можуть сформуватися як позитивні, так і негативні новоутворення; на виникнення новоутворень під час кризи впливає соціальна ситуація дитини; важливо супроводжувати дитину та її сім'ю у період криз розвитку, особливо якщо вони протікають несприятливо.

Таким чином, вплив криз психовікового розвитку на виникнення негативної поведінки у дітей дошкільного віку є актуальною проблемою сьогодення, оскільки вони можуть сприяти формуванню негативних проявів поведінки у дошкільників.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у ролі провідної діяльності старших дошкільників у попередженні негативних проявів поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власова З.И. Влияние кризиса трех лет на познавательном развитии дошкольника. *Психология обучения*. 2007. № 10. С. 39–54.
2. Выготский Л.С. Психология. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 1008 с.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 4: Детская психология. Москва : Педагогика, 1984. 432 с.
4. Гуськова Т.В. Психологический анализ кризиса трех лет: дис. ... канд. психол. наук. Москва : Ин-т общей педагогической психологии АПН СССР, 1988. 167 с.
5. Зверева Н.В. Возрастные кризисы и проблема психопатологии развития детей и подростков. *Вопросы психического здоровья детей и подростков*. 2013 (13). № 2. С. 51–59.
6. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 940 с.
7. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. Москва : Смысл, 2001. 511 с.
8. Моргун В.Ф., Ткачева Н.Ю. Проблема периодизации развития личности в психологии. Москва, 1981. 84 с.

9. Оржеховська В.М., Федорченко Т.С. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навчально-методичний посібник. Черкаси, 2008. 376 с.
10. Пихтіна, Н.П. Особливості попередження ситуативних негативних проявів у поведінці старших дошкільників. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2013. Вип. 37. С. 352–358.
11. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов. Москва : Академия, 2000. 184 с.
12. Сапогова Е.Е. Психологические особенности переходного периода в развитии детей 6-7 лет. Москва, 1986. 146 с.
13. Федорченко Т.С. Ранняя профилактика негативных проявлений в поведении детей [навч.-метод. посіб.]. Київ : Тов. «ХІК», 2003. 128 с.
14. Эльконин Д.Б., Венгер А.Л. Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста. Москва, 1988. 140 с.
15. Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург : Летний сад, 2000. 416 с.
16. Bronson G., Brit. J. Critical periods in Human development. *Med Psychol.*, 1962. V. 35. N 1–2, P. 127–133.
17. Clarke A.D., Clarke A.M. Formerly isolated children. Early experience: Myth and evidence. L. : Open Books, 1976. Pp. 27–34.
18. Crain W. Theories of Development: Concepts and Application. New Jersey: Prentice Hall, 2014. 143 p.
19. Hersov L., Berger M. Aggression & anti-social behavior in childhood & adolescence. Oxford: Pergamon Press, 1978. 171 p.
20. Tomlinson P., Quinton M. Values Across the Curriculum. L. : Cassell, 2016. 152 p.
21. Wolff S. Children under stress. Harmondsworth: Penguin Books, 1973. 284 p.

REFERENCES:

1. Vlasova Z.Y. (2007) Vliyaniye kryzysa trekh let na poznavatelnom razvytyy doshkolnyka. [The impact of the three-year crisis on the cognitive development of a preschooler] *Psykholohyia obuchenya*. № 10. Pp. 39–54. (in Russian)
2. Vyhot'skiy L.S. (2000) *Psykholohyia*. [Psychology] M. : ЭКСМО-Press, 1008 p. (in Russian)
3. Vyhot'skiy L.S. (1984) *Sobranye sochyneniya: v 6 t. T. 4: Detskaia psykholohyia*. [Collected works: in 6 volumes. Vol. 4: Child psychology] M. : Pedahohyka, 432 p. (in Russian)
4. Huskova T.V. (1988) *Psykholohycheskiy analiz kryzysa trekh let: dys. ... kand. psykhol. nauk*. [Psychological analysis of the crisis of three years] M.: Ун-т обшchei pedahohycheskoi psykholohyy APN SSSR, 167 p. (in Russian)
5. Zvereva N.V. (2013) *Vozrastnye kryzysy u problema psykhopatohyy razvytyia detei y podrostkov*. [Age crises and the problem of psychopathology in the development of children and adolescents] *Voprosy psykhycheskoho zdorovia detei y podrostkov*. № 2. Pp. 51–59. (in Russian)
6. Kraih H., Bokum D. (2012) *Psykholohyia razvytyia*. [Developmental psychology] SPb. : Pyter, 940 p. (in Russian)
7. Leontev A.N. (2001) *Lektsyy po obshchei psykholohyy*. [General Psychology Lectures] M. : Smysl, 511 p. (in Russian)
8. Morhun V.F., Tkacheva N.Yu. *Problema peryodyzatsyy razvytyia lychnosti v psykholohyy*. [The problem of periodization of personality development in psychology] M., 1981. 84 p. (in Russian)
9. Orzhekhovska V.M., Fedorchenko T. Ie. (2008) *Profilaktyka deviantnoi povedinky nepovnlitnikh* [Prevention of deviant behavior]: [навч. posib.]. Cherkasy, 376 p. (in Ukrainian)
10. Pykhtina, N.P. (2013) *Osoblyvosti poperedzhennia sytuatyvnykh nehatyvnykh proiaviv u povedintsi starshykh doshkilnykiv*. [Peculiarities of mitigation of situational negative manifestations in the behavior of older preschool children] *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly*. Vyp. 37. Pp. 352–358. (in Ukrainian)
11. Polyvanova K.N. (2000) *Psykholohyia vozrastnykh kryzysov*. [The psychology of age crises] M. : Akademyia, 184 p. (in Russian)
12. Sapohova E.E. (1986) *Psykholohycheskye osobennosti perekhodnogo peryoda v razvytyy detei 6-7 let*. [Psychological features of the transition period in the development of children 6-7 years old] M., 146 p. (in Russian)
13. Fedorchenko T.Ye. (2003) *Rannia profilaktyka nehatyvnykh proiaviv u povedintsi ditei* [Early prevention of negative manifestations in behavior of children] [навч.-метод. посіб.]. K. : Тов. «ХІК», 128 p. (in Ukrainian)
14. Elkonyn D.B., Venher A.L. (1988) *Osobennosti psykhycheskoho razvytyia detei 6–7-letneho vozrasta*. [Features of the mental development of children 6-7 years of age] M. 140 p. (in Russian)
15. Эриксон Э. (2000) *Detstvo y obshchestvo*. [Childhood and society] SPb.: Letnyi sad, 416 p. (in Russian)
16. Bronson G., Brit. J. (1962) *Critical periods in Human development*. *Med Psychol.*, V. 35. N 1–2, P. 127–133.
17. Clarke A.D., Clarke A.M. (1976) *Formerly isolated children. Early experience: Myth and evidence*. L. : Open Books, Pp. 27–34.
18. Crain W. (2014) *Theories of Development: Concepts and Application*. New Jersey: Prentice Hall, 143 p.
19. Hersov L., Berger M. (1978) *Aggression & anti-social behavior in childhood & adolescence*. Oxford: Pergamon Press, 171 p.
20. Tomlinson P., Quinton M. (2016) *Values Across the Curriculum*. L. : Cassell, 152 p.
21. Wolff S. (1973) *Children under stress*. Harmondsworth: Penguin Books, 284 p.